

Х.Ә. Қарабаева^{1*} , **Ж. Бейсенұлы²**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

*e-mail: khanshaim63@gmail.com

АБАЙ ЖӘНЕ НАУАИ: КӨРКЕМ АУДАРМАДАҒЫ ӘДЕБИ ҮНДЕСТІК

Мақалада қазақтың ұлы ақыны Абайдың қалыптасуына өзбек мәдениетінің негізін қалаған Науаидың ықпалы, Абайдың өзбек әдебиетіндегі орны қаралды. Тілі мен әдебиеті, мәдениеті мен тарихы, діні мен салты-дәстүрлері ұқсас, түбі бір қазақ һәм өзбек халықтарының әдеби, мәдени қарым-қатынастарының тамыры тереңде. Аталған байланыстардың уақыт пен кеңістік тұрғысында алар ауқымы өте кең. Сондықтан тақырыпқа қатысты мәселелер мақала шеңбері аясына шақтала іріктеліп талданады.

Ұсынылған мақалада қазақ әдебиетінің классигі Абай Құнанбайұлы шығармашылығының дамуына ұлы Әлішер Науаидың тигізген игі ықпалы, әр заманда өмір сүрген бауырлас ел перзенттерінің өзара рухани байланысы, ақын шығармаларының қазақ, өзбек тілдеріне аударылып, әдеби тұрғыда зерделенуі сөз болады. Өзбекстандық әдебиет сүйер қауымның қазақ әдебиетімен танысуы, олардың Абай шығармашылығына ден қойып, қызығушылық танытуының себептері аталады. Абай шығармаларының қазіргі өзбек тіліндегі аудармалары басты нысан ретінде қарастырылады.

Көркем аударма ұғымының мән-маңызы мен ерекшелігі зерделенеді. Бұл ретте аударма ұғымдық атауы нақты бір халықтың сөйлеу тіліндегі сөздер мен сөз тіркестерінің мән-мағынасын, я болмаса, тұтас бір ауызша яки жазбаша мәтіннің екінші бір тілдің сөздік қоры мен сөздік құрамы негізінде қайталанып жеткізілуін білдіреді. Сонымен қатар, аударма адамдардың сөйлеу, өзара сөйлесіп түсінісу құралы қызметін атқаратынын ескерсек, аударманың мақсаты – бір тілді екінші тілмен алмастырып, сөз бірліктері мен сөйлеу құрылымын қайта құру. Бұл ретте аудармашының мәтін мазмұны мен автор ойын өзгеріссіз, дәл сақтап қалуы маңызды. Мақсат үдесінен шығу үшін мәтін, яки сөйлем құрылымы аударма жасалатын екінші бір тілдің ерекшелігіне сәйкес өзгерістерге түседі. Сондықтан аудармада, оның ішінде көркем аудармада түпнұсқадағы ойды мейлінше дәл жеткізу мақсатында жекелеген сөздерді алмастыру, қажетінше сөздердің орын тәртібін ауыстырып қолдану, сөз қосу немесе тіпті кейбір сөздерді алып тастау сияқты амал-әдістердің түр-түрін қолдануға болатындығы баяндалады.

Түйін сөздер: қазақ әдебиеті, өзбек әдебиеті, Абай Құнанбайұлы, Әлішер Науаи, қазақ-өзбек әдеби байланысы, аударма, көркем аударма.

Zh. Beisenuly^{1*}, Kh.A. Karabayeva²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: khanshaimkarabaeva@gmail.com

Abay and Navoiy: literary consonance in artistic translation

In this article significance of Great Kazakh poet Abay in Uzbek culture, influence of Uzbek culture founder Navoiy on his formation are considered. Having similar language, literature, culture, history, religion and traditions Kazakh-Uzbek nations have deep roots in literary-cultural relations. Range of these relations is very wide in terms of time and space. Therefore, issues related to topic are analyzed within the article.

In presented article beneficial influence of Great Alisher Navoiy on development of creativity of classic of Kazakh literature Abay Kunanbayuly and spiritual relation between fraternal people who lived at different times, literary study of poet's works translated into Kazakh, Uzbek languages are discussed. Reasons for acquaintance of Uzbek literature lovers with Kazakh literature, their interest in Abay's work are revealed. Translation of Abay's works into modern Uzbek is considered as main object.

Essence and specifics of literary translation concept are studied. At the same time, conceptual notion of translation designates meaning of words, phrases in speech of particular people, or as a whole of one oral or written text based on vocabulary and another language word form. Given that translation serves

as a means of communication, mutual understanding of people and goal of translation is replacing one language with another, rebuilding units of words and structure of speech. At the same time, content of the text and thoughts of author should be left unchanged by translator. To achieve it, text or sentence structure undergoes changes according to second language features translation is done. Therefore, in translation, including artistic translation, to convey idea in original more accurately, possibility of using various techniques is outlined, such as replacing individual words, switching order of words, if necessary, adding words or even excluding some.

Key words: Kazakh literature, Uzbek literature, Abay Kunanbayuly, Alisher Navoiy, Kazakh-Uzbek literary connection, translation, literary translation.

К.А. Карабаева¹*, Ж. Бейсенулы²

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

² Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан

*e-mail: zhakypbeisenuly@gmail.com

Абай и Навои: литературное созвучие в художественном переводе

В статье рассматривается роль великого казахского поэта Абая в узбекской культуре, влияние Навои, заложившего основы узбекской культуры на становление поэта. Имея схожие язык и литературу, культуру и историю, религию и традиции, корни литературных и культурных связей казахского и узбекского народов уходят глубоко. Диапазон этих связей достаточно велик в плане времени и пространства. Поэтому, в рамках данной статьи анализируются вопросы, связанные только с рассматриваемой темой.

В представленной статье речь идет о благотворном влиянии великого Алишера Навои на развитие творчества классика казахской литературы Абая Кунанбайулы и о духовной связи между братскими народами, жившими в разное время, о литературном изучении произведений поэта, переведенных на казахский, узбекский языки. Выявлены причины знакомства узбекских любителей литературы с казахской литературой, их интереса к творчеству Абая. Перевод произведений Абая на современный узбекский язык рассматривается как главный объект.

Изучаются сущность и специфика понятия художественного перевода. При этом понятийное название перевода означает повторение значения слов и словосочетаний в речи определенного народа, либо в целом одного устного или письменного текста на основе словарного запаса и словарного состава другого языка. Наряду с этим, учитывая, что перевод служит средством общения, взаимопонимания людей, цель перевода состоит в том, чтобы заменить один язык другим, перестроить единицы слова и структуру речи. При этом важно, чтобы содержание текста и мысли автора были переданы переводчиком игро без изменений, в точности. Для достижения этой цели текст либо структура предложения претерпевают изменения в соответствии со спецификой другого языка, на который осуществляется перевод. Поэтому в переводе, в том числе художественном, с целью более точной передачи мысли в оригинале, излагается возможность применения различных приемов, таких как замена отдельных слов, при необходимости переставление порядка слов, добавление или даже исключение некоторых слов.

Ключевые слова: казахская литература, узбекская литература, Абай Кунанбайулы, Алишер Навои, казахско-узбекская литературная связь, перевод, художественный перевод.

Кіріспе

Қазіргі кезде түркі мемлекеттерінің саяси-элеуметтік, экономикалық және мәдени тұрғыда өзара ынтымақтастыққа ұмтылуы түркі халықтарының мәдени, рухани саладағы байланыстарына игі ықпал етуде. Заман лебі қазақ әдебиетінің әлем әдебиетімен, оның ішінде бауырлас һәм көрші өзбек әдебиетімен байланысын жаңа бағытта дамытып жандандыруға, терендетуге бағыттап отыр. Сондықтан бір тамырдан нәр алған қазақ және өзбек әдеби байланыстарын зерттеу – заман талабы. Атап айтқанда, қазақ және өзбек халықтарының ортақ әдеби

мұраларын өзара салыстыру, әдеби жанрлардың тарихи типологиясы, әдеби шығармашылықтың генезисі және өзге де теориялық бағытта жанжақты, мейлінше терең ғылыми зерттеулер жүргізу алдағы уақыттың еншісінде. Бұл ретте түркітану саласы мамандарының ортақ міндеті – түркі тілдес халықтардың тілі мен әдебиетін, тарихы мен мәдениетін зерттеп, олардың өзара тарихи-мәдени байланыстарының тарихын жүйелеу. Ұлт тілінің, әдеби саланың бүгінгі жағдайы мен өзіндік проблемаларына ден қою. Әдеби дамудың болашақ бағдарын, даму динамикасын бағамдау. Қазақ ғалымдары да осы мақсат үдесінен шығуды көздейді. Сондықтан

қазақ елінің туыс түркі жұртымен тарихи, мәдени, әдеби байланыстарын жүйелі зерттеу – бүгінгі қоғамдық-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселесіне айнала бастады.

Демек, тақырыптың өзектілігі тәуелсіздік алған тегі бір түркі жұртының өзара әдеби, мәдени байланыстарының жандана бастауымен айқындалады және екі жақты әдеби, мәдени байланыстырды нығайтуға көркем аударма саласының қосар үлесін саралап, оның мән-маңызын зерттеудің қажеттілігінен көрінеді. Бұл ретте жекелеген танымал тұлғалардың көркем туындыларын өзара салыстыра талдап, тың ой, жаңа ғылыми, практикалық тұжырымдар ұсыну – заман талабы.

Зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін әлемдік компаративистика ғылымының теориялық қағидаттары мен практикалық әдіс-тәсілдері басшылыққа алынып, В.В. Бартольд, И.С. Брагинский, Н.И. Конрад А.Н. Самойлович және т.б. ғалымдардың көркем шығармаларды тарихи-әдеби талдау туралы еңбектері, М.П.Алексеев, А.С. Бушмин, А.Н. Веселовский, Г.И. Ломидзе, И.Г. Неупокоева, М.Р. Храпченко және т.б. зерттеушілердің әдеби мұраларды салыстырмалы зерттеудің теориясы мен әдістемелері жөніндегі еңбектеріне шолу жасалды.

Көркем аударма мәселесіне қатысты М. Әуезов, З. Ахметов, М. Базарбаев, И. Ғабдилов, З. Қабдолов, С. Мирзаев, М. Шукиров, Ш. Сәтбаева, К. Сейдаханов, Е. Ысмайылов, Р. Нұрғали, Ө. Күмісбаев, Б. Қосимов, Р. Бердібай, Н. Келімбетов, Н. Фозилов, Қ. Құрамбаев, Қ. Сейданов, К. Нұрмаханов, Т. Сұлтанов, Ш. Турдиев, А. Қыраубаева және т.б. қазақ және өзбек ғылымдарының жүйелі ғылыми тұжырымдары мен ой-пікірлері сараланды. Науаи, Абай шығармашылығына ортақ «Ескендір» тақырыбында жазылған дастандарға ортақ белгілер мен өзіндік ерекшеліктері сипатталған зерттеулердегі тұжырымдар зерделенді. Тәуелсіздік жылдарындағы және оған дейінгі қазақ-өзбек ақын-жазушыларының шығармашылық байланыстары, мемлекетаралық достық қарым-қатынасты айғақтайтын әдеби, мәдени таным бағытындағы шаралардың маңызына мән-берілді.

Зерттеу әдістері

Мақалада қазіргі әдебиеттану ғылымында қалыптасқан негізгі ғылыми қағидаттар мен әдіс-тәсілдер пайдаланылған. Атап айтқанда,

жинақтау, жүйелеу, баяндау, сипаттау әдістері, сонымен қатар мәтінді талдау әдісі, мәдени-тарихи әдіс, тарихи-салыстырмалы әдіс, типологиялық әдіс, жекеден жалпыға, жалпыдан жекеге бағытталған жалпы ғылыми зерттеу әдістері қолданылды.

Күтілетін нәтижелер

Мақалада қазақ және өзбек әдебиетіндегі көркем аударманың тарихи бастаулары, олардың ықпалдастығына негіз болған тарихи, мәдени, генеологиялық және әлеуметтік факторлар анықталады. Қазақ және өзбек әдебиетіндегі өзара байланыс, ықпалдастықтың негізгі әдісі саналатын көркем аударманың қалыптасу, даму кезеңдері нақтыланып, қаралған кезеңдердің ерекшеліктері сараланады. Туыс екі тілдің өзара байланысы танымал авторлардың көркем аударма мән-мәтіні шегінде қарастырылады.

Талдау

Әдеби немесе көркем аударма – салыстырмалы әдебиеттану ғылымының зерттеу нысаны ретінде тілдік, әдеби, мәдени, тарихи ақпараттардың кешенді жинтығы болып табылады.

Аударма әдебиеттің ерекшелігі мен әлемдегі түрлі ұлт әдебиеттерінің өзара ықпалы, мән-маңызы туралы айтқанда, канадалық әдебиеттанушы Джонатан Локк Харттың айтқандары ойға оралады [1, 490]. Ғалымның пікірінше, әлем әдебиеті де, салыстырмалы әдебиет те ұлттық немесе жергілікті әдебиеттен тыс өмір сүре алмайды, керісінше оларға мұқтаж болады. Адамзат баласы өзара қаншалықты аралас-құралас өмір сүретін болса, соғұрлым олардың мәдениеті мен тілі, әдебиеті өзара терең байланысқа түседі. Ұлттық әдебиет томаға-тұйықтықтан гөрі, өз арнасынан асып, құбылмалы әлемнің сыр-қырын ашуға қажетті салыстырулар мен ақпарат көзіне айналып жатады. Ал әдеби туындыны салыстыру үшін кем дегенде екі мәтін үлгісі және екі ұлттық әдебиет өкілі немесе екі мәдениет өкілі қажет. Әлем әдебиеті күллі әлемдегі әдебиеттердің даму бағытын, өзіндік ерекшелігін зерттеу мақсатында ұлттық аударма әдебиет пен салыстырмалы әдебиеттің деректеріне, қорытындыларына негізделетінін атап көрсетеді. Канадалық ғалым әлемдік әдебиетті зерттеу мәселесі аударматану ісінен бастау алатындығын қуаттайды.

Осы тұрғыдан алғанда әлем әдебиетінің бір бөлігі болып табылатын Орталық Азиядағы түркі тектес халықтардың, оның ішінде қазақ, өзбек әдебиетін өзара салыстыра зерттеу қажеттігі шүбәсіз. Түбі бір бауырлас қазақ, өзбек халықтарының тарихы ортақ болғандықтан, көне әдеби мұралар екі елдің өткен өмірі, тұрмысы-тіршілігі, дүние танымы, тілі мен діні, мәдениеті туралы құнды ақпарат көзі ретінде әр ғасырда өз зерттеушілері мен оқырмандарын қызықтыра бермек.

XX ғасырға дейін түркі тілдес халықтар, оның ішінде қазақ-өзбек оқырмандары аударма әдебиетке аса мұқтаж болмағандығы туралы тарихи деректер баршылық. Орта ғасырлық «Бабыр наме» атты шығармада Әндіжан тұрғындарының бәрі түркілер екендігі, қалада да, базарда да ел арасында түрікше сөйлемейтін адамның кездеспейтіндігі, халықтың ауызекі сөзінің әдеби тілінен еш айырмасы болмайтындығы туралы Захир-ад-дин Мұхамед Бабырдың жазбалары бізге жеткен. Автор Мір Әлішер Науаи Гератта өсіп, тәрбие алғанымен шығармаларын түркі тілінде жазғандығы туралы ақпаратты да осы жерден табуға болады [2, 21]. Бабыр жазбасы – орта ғасырларда түркі халықтарының, оның ішінде қазақ, өзбек халқының дәстүрлі араб жазуын қолданып, екі елдің әдеби байланысы табиғи жолмен дамығандығын айғақтайтын бірден-бір тарихи дереккөз.

XX ғасырдың 30-шы жылдарынан бастап тарихтан белгілі экстралингвистикалық факторлардың салдарынан жоғарыда баяндалған үрдіс бұзыла бастайды. Түркі халықтарының араб жазуына негізделген дәстүрлі әліпбиі қолданыстан шығып қалды. Аз ғана уақыт ішінде екі рет жазу реформасы жасалып, нәтижесінде қазақ жазуы 1929-1939 жылдары латын графикасына, 1940 жылдан бастап кирилл графикасына ауыстырылды. Бұл реформаның өзге де түркі халықтарының жазуына қатысы болғандығы белгілі. Жаңа әліпби, емле реформалары әдеби шығармаларды оқуды қиындатып, туыстас халықтардың әдебиет, тіл саласындағы байланысын әлсірете бастады. Бертін келе, түркі тілдес халықтар аудармасыз бір-бірінің тілін түсінісе алмайтын күйге жетіп, рухани, мәдени байланыстар алшақтай түсті [3, 63]. Ғасырлар бойы бір кеңістікте аралас-құралас көрші отырып, өмір сүрген бауырлас халықтардың әдеби байланыстарына осылайша зор нұқсан келді. Салдарынан туыс елдердің әдеби, мәдени қарым-қатынасы аудармашылық қызметке тәуелді бола бастады.

Дейтұрғанмен, кеңес дәуірі тұсында қазақ және өзбек әдеби байланыстары жаңа өрісте жалғасын тауып, әдеби дамудың өзіндік тың алғышарттары қалыптаса бастағанын айту керек. 1920 жылы алғаш рет Абай өлеңдерінің өзбек тіліндегі аудармасы журнал бетінде жарияланды. 1925 жылы Абайдың тырнақалды «Таңдамалы» өлеңдер жинағы баспадан жарық көрді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде екі ел қаламгерлері көркем аударма саласындағы ынтымақтастықты қайта дамыта бастайды. Әдебиет және өнер онкүндіктері, әдеби онжылдықтар науқаны жалғасып, жүйелі өткізіліп тұрды. Аталған шаралар қазақ-өзбек жазушыларының арасында шығармашылық ынтымақтастық орнатуға игі ықпал етті. Нәтижесінде көркем шығармаларды бір тілден екінші тілге аудару мәселесі жолға қойыла бастады. Әдеби онкүндік, онжылдықтар аясында кездесулер ұйымдастырылып, танымал қаламгерлердің мерейтойлары атап өтілді, жаңа әдеби туындылардың тұсаукесерлері өткізілді.

Дегенмен, XX ғасырдың 90-жылдарына дейін туыстас халықтардың әдеби шығармаларының дені түркі жазба тілдеріне емес, негізінен орыс, ағылшын, француз тілі сияқты шет тілдеріне аударылған екен.

XXI ғасырда түркі тілдес авторлардың шығармаларын өзге түркі тілдеріне аудару сияқты жағымды үрдіс қалыптаса бастады. Бұл үрдіс саяси тәуелсіздік алған түбі бір түркі халықтарын табыстырып, олардың ортақ мүдде үшін топтасуына мүмкіндік беруде. Түркі жұртының өткенін саралап, жоғалтқанын түгендеп, қазіргі құбылмалы әлемде болашағын бағамдап, жолын айқындап, әлемдегі өз орнын нақтылауда бағытын айқындайтын темірқазық – рухани үндестік, демек әдеби, мәдени байланыс.

Қазақ және өзбек әдеби байланысының көне де жаңа бастауы – Абай және Науаи. Абай, Науаи – екі дәуір перзенті. Алайда екі ұлы ақынға ортақ қазына – түркілік тек, сөз өнері және кемеңгерлік ой-сана.

Түркілік тек – Абай мен Науаидың, қазақ пен өзбектің арасындағы генетикалық байланыс, ортақ таным, дәстүр мен мәдениет үндестігі. Сөз өнері – түркі халықтары ғасырлар бойы жасап, адамзаттың ортақ мұрасына айналған ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің теңдессіз дара үлгісі, даналық бастауы. Кемеңгерлік ой-сана – сөзбен өрнектелген бабалар танымы, азбас азық, сарқылмас қазына, өмірлік тәжірибе, адамзаттың іздегені, арманға бастар даңғыл жол.

Мір Әлішер Науаи – өзбек әдеби тілінің негізін қалаған ұлы ақын. Қазақ ғалымы Ш. Уәлиханов Науаи шығармаларына «қара түнекті халықтың жалғыз сәулесі» деп баға берсе, М. Әуезов түркі халықтарының көпшілігінің әдебиеті мен мәдениетінің өсіп, өркендеуіне Науаидың тікелей әсер еткендігін айтады.

Ақын Абай жастайынан қазақ сөз өнерінің уызына қанып, шығыс жыр-дастандарынан нәр алып өскен. Шығыстық сарындағы шығармаларды жастана оқып, Фирдауси, Низами, Қожа Хафиз, Әлішер Науаи, Физулиді рухани ұстаз тұтқан. Он үш жастағы бозбаланың: «*Физули, Шәмси, Сәйхали, Навои, Сағди, Фирдауси, Хожса Хафиз – бу һәммаси, Мәдет бер, я шағри фәрияд*», – деп, рухани ұстаздарының атын атап, олардың рухтарынан жәрдем, медет тілеуінің себебі де осында [4, 91].

Абайдың «Ескендір», «Әзім әңгімесі» поэмаларының шығыстық сарынмен, Науаи үлгісінде, алайда өзіндік қолтаңба, ой-шешіммен жазылғандығы М. Әуезовтің «Абайдың шығысқа қатыстылығы» туралы зерттеуінде жүйелеі талданған [5,158]. Сонымен қатар Абайдың дидактикалық өлеңдерінің құрылымы, ондағы ой-пікір шығыс шайырларымен әдеби үндестік, ұқсастық тапқан. Мысалы, Абайдың «Сен мені не етесің?..» деп басталып, әрқайсысы 7 жолдан соң бір қайрылып отыратын 14 тармақты 6 шумақ өлеңін зерттеушілер шығыс поэзиясының ғазал үлгісінде жазылған деп біледі [6]. Демек, Абайдың кейбір өлеңдері құрылысы, тақырыбы, ой иірімі тұрғысынан дәстүрлі шығыс поэзиясы үлгілерімен үйлесіп, үндесім тапқан. Жалпы алғанда шығыстың ғазал, рубаят, қасыда, мәснәуи, аруз өлең түрлері қазақ поэзиясына топырағына жат емес.

Науаи, Абай шығармашылығындағы әдеби байланысты дөп басып тани білген – Мұхтар Әуезов. Ғалым Абайдың Науаиды өзіне ең жақын ұстаз тұтқанын, оның Науаи шығармаларынан үлгі іздегендігін, әсіресе, дастан емес, ғазал жазған Науаиға еліктегісі келгендігін айтады [7, 96]. Екі ақынның кейбір шығармаларын өзара салыстыра келе, М.Әуезов ойының дәлелді екеніне көз жеткізуге болады. Мысалы, Әлішер Науаи адамгершілік қасиет туралы:

Одамий эрсанг демагил адами,
Ониким йуқ халқ ғамидин ғами, –

десе, Абай бұл ойды:

«Атаның баласы болма, адамның баласы бол»,-

деп, оқырман ойын ширатады. Әлішер Науаидың:

Одамларда одамлар бор, одамларнинг нақшидур,
Одамларда одамлар бор, хайвон ундан яхшидур, –

деген пәлсапалық ойы Абайдың: «*Адамның адамы бар, наданы бар*», – деген пікірімен үндестік тапқан.

Науаи мен Абай шығармаларында табиғат көріністерін суреттеудің көркемдік шешімдері мен әдіс-тәсілдерінен де ұқсастық аңғаруға болады. Мысалы Науаи «Фархад-Шырын» дастанында: «*Совурда чун шажар баргини сар-сар, Су(в)нинг сиймобини дай қилди мар-мар. Ҳаво доғи булутдин кийди синжоб, Булут доғи хавога сочди сийоб*», - деп, қыс мезгілін жан бітіре суреттесе, Абай өз кезегінде: «*Ақ киімді, денелі, ақ сақалды, Соқыр-мылқау танымас тірі жанды. Үсті-басы ақ қырау, түсі суық. Басқан жері сықырлап келіп қалды. Дем алысы үскірік, аяз бен қар, Кәрі құдаң қыс келіп, әлек салды*», – деп қыс мезгіліндегі табиғат кейпін көркем тілмен жан бітіре жырлайды.

Әлішер Науаидің «Хайратул-аброр» (Жақсы жандардың қайраттануы) атты еңбегінде өлең құрылысы, өлең өлшемдері және олардың ішкі мазмұнына қатысты шайырдың ой-пікір, тұжырымдары көрініс тапқан. Мысалы: «*Назм-да хам анга маъни дурур. Бұлсин анинг сурати ҳар не дурур. Назмки маъни анга марғуб эмас, Назмни хам сурат зрур хуш анга. Заинда маъни доғи дилкуш анга*», – деген Науаидың өлеңге қатысты талаптары, Абайдың «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы» атты төл туындысына арқау болған. Абайдың талабында өлеңнің ішкі мазмұны алтынға, сыртқы құрылысы күміске пара-пар болуы қажет. Осылайша жақсы өлеңнің бағасын нақтылап бекітеді. Абай жақсы өлеңнен сұлу да көркем ұйқас, құлаққа жағымды әуезді іздейді, қарапайым өлеңнің ойлы болуын, тыңдаушысының ойына ой қоса алуын көксейді. Өлеңге бұл қасиеттерді дарыта алған ақынды данаға балайды. Демек, өлең жазу – даналардың үлесі.

Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы.
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.

Өз кезегімізде «Сөзде сиқыр, өлеңде даналық бар», -дейтін Хадисті тілге тиек ете отырып, екі ұлы ақынның өлең туралы пайым түсініктеріндегі ортақ пәлсапалық ой үндестігі олардың ортақ діни таным негіздерінен бастау алады деген тұжырым жасағымыз келеді. Діни тақырып ортақтығы өзге де шығармаларда кездеседі. Мысалы Әлішер Науаи бес сезім мүшесінің алатын орнын: «Харенки захир булбул беш Хауас-Хамса», – деп, бағалап, хауасқа айрықша мән береді. Абай отыз сегізінші қара сөзінде жаратушы Алланың сегіз сипатын: бірінші – хаят, екінші – ғылым, үшінші – күдірет, төртінші – басыр (көру), бесінші – сәмиғ (есіту), алтыншы – ирада (тілек), жетінші – кәлам (сөз), сегізінші – тәкин (болдыру), өз тарапынан наклия, ғақлия дәлелдерге сүйеніп, екі сипатты, яғни әділет пен рақымды қосып 10 сипатқа айналдырады. Мұны Науаи поэзиясында суреттелген *хауас*, яғни *сезім* деген терең мағыналы пәлсапалық таным ретінде танып қабылдаймыз [8, 83].

Абай «Алла деген сөз жеңіл» деп басталатын өлеңінде де Науаидің *хауас* туралы ойын дамыта жырлайды:

Ақылмен хауас барлығын
Білмейдүр, жүрек сезедүр.
Мұтақәлламин, мантикин
Бекер босқа ездүр...» [9, 4].

Бұл орайда белгілі абайтанушы ғалым М. Мырзахметұлының: «Дүниетаным туралы мәселеде хауастың орны өзгеше екендігіне екі ойшыл ерекше мән береді» – деген тұжырымы орынды айтылған [10, 4].

Түркі жұртының ғұлама ақындары поэзиясындағы көркем әдеби үндестікті айғақтайтын мысалдар тізбегін осылай жалғастыра беруге болады.

Науаи мен Абай екі дәуірде, бір-біріне ұқсамайтын екі қоғамдық ортада өмір сүрді. Тарихта Мір Әлішер Науаи XV ғасырда, түркі халықтарына ортақ шағатай әдебиетінің классикалық кезеңінде шығармашылықпен айналысып, салтанаты асқан патша сарайында ғұмыр кешсе, Абай Құнанбайұлы XIX ғасырдың екінші жартысында, қазақтың сайын даласында, табиғат аясында өмір сүрді. Соған қарамастан, екі ұлы ақынның өмір салты, қоғамдық-әлеуметтік орны, шығармашылық бағыты – ұқсас, өзара үндес және сарындас. Мысалы Мір Әлішер Науаи досы Құсайын Байқараның пәрменімен

Астрабад билеушісі болып тағайындалса, Абай әкесі Құнанбайдың қалауымен билікке араласып, болыс болды, ел басқару ісімен айналысты. Билеуші болған екі ақын да қарапайым халықтың мұң-зарын түсініп, әділдік жолымен ел басқарды. Екі ақын да өлеңдерінде адамгершілік пен әділеттілікті, шынайы сезім мен адал махаббатты дәріптей жырлады, ой-пікір, тұжырым-түсініктерін жазып қалдыруды мақсат тұтты [11, 4]. Екі ақын да зорлық-зомбылық, алауыздыққа қарсы шығып, ынтымақ, бірлік, достықты дәріптеді. Жас ұрпақты ілім мен білім іздеуге, оқып-үйренуге үндеді. Екі ақын да қоғам өмірі жайлы көп толғанды, өнерді дәріптеп өнеге көрсетті. Сондықтан да түркі жұртының кейінгі ұрпағы бір-бірінің ақындарын ұлықтап, олардың әдеби мұрасын сақтап, дәріптеумен келеді.

Ташкент қаласы ежелден-ақ түркі жұрты үшін құт қала болған. Әсіресе оқымыстыларының шығармаларын басып, тарату, сақтау ісі жақсы жолға қойылған. 1922 жылы Абай шығармалары көне Ташкент шақарының баспасынан қазақ тілінде шықты. Өзбек ғалымы Абдурахман Сағдидың «Абай» атты мақаласы жарияланды. Ғалым Абайдың «Жаз» деген өлеңін талдап, ақынның шеберлігіне, тілінің көркемдік ерекшелігіне тамсанys білдірді [12, 128].

1945 жылы Алматыда Абай Құнанбайұлының 100 жылдық мерейтойы атап өтілді. Мерейтойлық шараға атақты Айбек, Ғафур Ғұлам, Абдурахман Сағди, Миртемир, Хади Зариф және т.б. өзбек ғалым, жазушы, ақындары қатысып, Абай өлеңдерінің өзбек тіліндегі аудармасын тарту етті. Бұл Абай «Өлеңдер» жинағының тұңғыш рет өзбек тілінде басылып шыққан кезі болатын. Осылайша өзбек оқырмандары 1945 жылы қазақтың ұлы Абай шығармашылығымен өзбек тілінде танысуға мүмкіндік алды. Кітапқа енген 35 өлеңді өзбек тіліне Ұйғун мен Миртемир аударыпты. Жинақтың көлемі шағын, 75 беттік кітап 1000 данамен басылған. Кітапта аударылған Абай өлеңдерінің жазылған жылы көрсетілген [13].

Абай Құнанбайұлының шығармашылығына қызығушылық артып, Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясы өзбек тіліне аударылды. Шығарманы Зумрад есімді жазушы аударып, редакциялық жұмыстарын Насир Фазилов пен Миртемир жүргізген. Абай шығармаларына өзбек тіліне аудару ісі бұдан кейін де жүргізілді. 1961 жылы Ғафур Ғұлам жасаған аударма, 1970 жылдары шыққан «Өлеңдер» жинағы бауырлас өзбек халқының рухани қазынасына

айналды. Араға жылдар салып, 1995 жылы Абайдың 150 жылдық мерейтойы қарсаңында Н. Фазилов «Абай» деген атпен ақынның 20-дан астам өлеңі, «Мақсұд», «Ескендір» поэмалары, 45 қара сөзін өзбек тілінде жарыққа шығарады. Және сол жылы Н.Фазиловтың «Шолпан» баспасынан «Абай мәңгілігі» атты зерттеу еңбегі де өзбек тілінде шықты. Абай өлеңдерін аударуға Ұйғын мен Миртемир, М. Шайхзаде, Ж. Жаббаров, А. Мұхтар, М. Әлі және т.б. өзбек қаламгерлері үлестерін қосты [14, 4]. Миртемир аударған Абайдың «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін» өлеңінің өзбек тіліндегі нұсқасы мазмұн, ұйқасы тұрғысынан түпнұсқамен бірдей. Айырмашылық қазіргі өзбек тілінің лексика-грамматикалық ерекшелігінде.

Мен ўланни ёзмайман эрмак учун,
Ўтган – кетган гапларни термак учун.
Мен ўланни ёзаман тушунганга,
Авлодимга бир сабоқ бермак учун».

Тәуелсіздік алған жылдардан бері түркі халықтарының мемлекетаралық ынтымақтастығы жаңа арнаға түсіп, нығая бастады. Түркі жұртының тарихи тұлғаларының, әдебиет, мәдениет тарландарының есімдері ардақталып, игі істері ұрпағының жадында жаттала бастады десек артық айтқандық емес. Сөз өнерінде Науаи, Абай бейнелері тұлғалана үсті. 2015 жылы Абай Құнанбайұлының 170 жылдық мерейтойы қарсаңында «Ўзбекистон» баспасынан «Ёрқин юлдуз» (Жарқын жұлдыз) атты жаңа жинағы жарық көрді [15, 6]. Абай өлеңдері, эпикалық поэмалары мен ғақлиясының өзбек тіліндегі нұсқасын Қ. Сейданов пен М. Ахмад қайта өңдеп жинаққа дайындаған.

2018 жыл Қазақстанда «Өзбекстан жылы», 2019 жыл Өзбекстанда «Қазақстан жылы» деп аталып, түрлі ғылыми-танымдық, мәдени шаралар ұйымдастырылды. Бауырлас халықтарды жақындата түсетін іс-шаралардың аясында ғалым, қаламгерлердің кездесулері достық байланыстың беріктігін паш етті. Өзбекстан Республикасының Президенті Ш. Мирзиёев 2018 жылы «Қазақтың ұлы ақыны және ойшылы Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасын кеңінен зерттеу және насихаттау туралы» арнайы қарар қабылдап (13.03.2018 ж. N ПҚ-3598), қазақ халқына, ұлттық әдебиеті мен мәдениетіне үлкен құрмет көрсетті. Абайдың «Таңдаулы» шығармалары, «Өзбектер мен

қазақтардың әдеби байланыстары» атты кітап жарық көрді. Абай бастаған бір топ қазақ ақындарының шығармалары «Кўнгилдаги қирқ қўшиқ» (Көңілдегі қырық ән) деген атпен басылып шықты. Низами атындағы Ташкент мемлекеттік педагогикалық университетінде «Абай және өзбек әдебиеті» көрмесі өткізілді. Абай шығармашылығына арналған мүшәйра ұйымдастыру жақсы дәстүрге айналып, қолдау тапты. Аталған іс-шаралар туыстас екі елдің мәдени-әдеби байланыстарды одан әрі дамытып, қазақ пен өзбек әдебиетінің кеңінен танылуына ықпал ететіндігімен маңызды.

Абай мен қазақ егіз ұғым. Абай қазақ халқының руханияты мен мәдениетінің алтын діңгегі. Хакім Абай ілімінің негізі халықтың рухани жаңғыруын көздейді. Сондықтан Абайдың ой-арманы, оның даналығы қазір де өзекті, өз маңызын жоймаған, демек, заманмен үндесіп, астасып жатқан рухани қазына. Бүгінде Абайдың философиялық ой тұжырымдары адамзатқа ортақ қазына ретінде бағаланып отыр. Сондықтан Абай Құнанбайұлының 175 жылдық мерейтойы аясында гуманист ақынның шығармалары ағылшын, араб, қытай, испан, итальян, неміс, орыс, түрік, француз, жапон тілдеріне аударылды. Аударма жинақтарға 145 өлең, 3 поэма, 45 қара сөз енген. Бұл айтулы істің басы-қасында «Ұлттық аударма бюросының» қызметкерлері мен мамандары топтасып, белсенді жұмыс атқарды. А.Үсен сөзімен айтқанда, ұлы Абайдың әлем әдебиетіндегі, адамзат дамуындағы мәдени орнын анықтап, әлемдік деңгейге шығару – әдебиеттанудың өзекті мәселесі, кезек күттірмес маңызды іс, мемлекеттік, ұлттық мүдде, ұрпақ алдындағы парыз болып табылады. Сондықтан Абай шығармаларын сапалы аудару, ақынның өмірі мен шығармашылығын зерттеуді әлемдік жүйеге негіздеу, сандық технология мүмкіндіктерін пайдалана отырып, әлемдік ақпарат жүйелерінде сапалы деректі, көркем фильмдер дайындау, сол сияқты ғылым, білім, көркемөнер кеңістігінде жобаларды жүйелі іске асыру міндеті тұр. Абай мұрасы шығыс мәдениетінің ажырамас бөлігі. Сонымен қатар бүкіл адамзатқа ортақ рухани құндылық. Өзбек ғалымы Қозоқбай Йулдошевтің сөзімен айтқанда, ұлы Абайдың әрбір тұщымды пікірі, салмақты сөзі, салиқалы ойы, сүйектен өтіп, мейлі қазаққа болсын, мейлі өзбекке болсын керек өсиет-аманат. Сондықтан өзбек ғалымы «Қара сөзді» өзбек тіліне ауда-

рып, Абайдың философиялық ойларын өзбекше жеткізу қиын болғанына қарамастан, мейлінше түсінікті тілмен тәржімалауға тырысқандығын айтады.

2020 жылы Н. Айтұлы аударған Әлішер Науаидың «Ләйлі-Мәжін», «Ескендір қорғаны» поэмалары қазақ тілінде басылып шықты. Аталған поэмалар Науаидың бес дастаннан тұратын «Хамса» атты шығармасынан алынған. Аталған игілікті шара Абайдың мерейтойы аясында Халықаралық Түркі Академиясының ұйымдастыруымен іске асқан. Жалпы алғанда Әлішер Науаи шығармаларын қазақ тіліне аударып жариялау ісі алғаш рет өткен ғасырдың ортасында жүзеге асқан. Атап айтқанда 1948 жылы Алматы қаласында Науаидың «Таңдамалы өлеңдер» жинағы басылып шықты. Науаидың ғазалдары, «Фархад-Шырын» дастанынан үзінді енген бұл жинаққа М. Әуезовтің алғы сөзі жазылған. 1980 жылы Н. Айтөв «Ескендір қорғаны» дастанын қазақ тіліне аударды. Бұдан кейінде жарық көрген М.Әуезов «Әлішер Науаи», Е.Исмаилов «Науаи және қазақ әдебиеті», Р. Бердібаев «Әлішер Навои», Ө.Күмісбаев «Шығыс шайырлары», К. Сейдахановтың «Әлішердің «Хамасы», Ө. Тәжімұратов «Шығыстың жарық жұлдызы» атты мақалалары, Ө. Тәжібаев, Қ. Бекхожин, Ө. Тұрманжанов, Қ. Шаңғытбаев, Ж. Сыздықов, Ғ. Қайырбеков, С. Жиенбаев, Қ. Мырзалиев, Қ. Жұмағалиев және т.б. ақындардың ғылыми зерттеу мақалалары мен аудармалары түркі әдебиетінің науаитану бағытына сүбелі үлес қосқан еңбек деп бағалаймыз.

Қорытынды

Көркем туындылары әлемдік әдебиеттің жауһарына айналған Абай мен Науаи бүгінде бауырлас қазақ-өзбек жұртының әдеби, мәдени байланыстарының алтын көпіріне айналып отыр. Ұлы ақындардың әдеби мұрасы бауырлас түркі халықтарының жарқын болашағы үшін қызмет ете бермек. Жалпыадамзаттық құндылықтарды дәріптеп, әділдік пен достықты уағыздайтын қос ақынның көркем шығармалары Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы өзара достық пен ынтымақтастық қарым-қатынастарды нығайтуға септігін тигізеді. Бұл ретте Абай, Науаи шығармаларын қазіргі өзбек, қазақ тілдеріне аудару өзекті. Көркем аударма ұлы ойшылдардың озық ой-пікірлерін түсініп, көркем шығармадан рухани нәр алуға көмектеседі. Бауырлас халықтардың өзара ынтымақтасып, түрлі қиындықтарды бірлесіп еңсеруіне көмектеседі. Мақала аясында Абайтану, Науаитану бағытында атқарылған іс-шаралардың бірсыпырасы аталды. Абай мен Науаи шығармаларының кейбір ерекшеліктері мен ортақ белгілері сараланды. Тұжырымдар нақты мысалдармен дәйектелді. Науаи шығармашылығының Абайға тигізген игі ықпалы туралы ой-пікір айтылды. Абай, Науаи шығармаларын өзбек, қазақ тілдеріне аударып, ғылыми зерттеумен айналысқан ғалымдардың есімдері, еңбектері аталды. Түркі мәдениетінің қадір-қасиетін арттырып, ортақ құндылықтарды дәріптей алу – түркі жұртының бірлігін нығайтуға қосқан үлесіміз болмақ.

Әдебиеттер

Jonathan Locke Hart. Texts and Images in a National, Comparative, and World Context // Canadian Review of Comparative Literature. 2017. P 482-500. ISSN 1913-9659.

Бабыр Захир ад-дин Мұхамед. Бабырнама. – Алматы: Ататек, 1993. – 447 б.

Hayit B. Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi. – Ankara: TTK, 1995. – 195 s.

Аъзамхужаев С. Туркистон мухторияти: Милий-демократик давлатчилик курилиши тажрибаси. – Тошкент: Маънави-ят, 2000. – 168 б.

Musaoğlu M. Türkçede Çeviri ve Aktarma // Bilig, Kış, 2003, Sayı 24: 1-22. ISSN 13010549

Мырзахметұлы М. Абай және Шығыс. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 208 б.

Мырзахметұлы М. Мұхтар Әуезов – абайтанушы ғұлама. – Астана: Ғылым, 2015. – 279 б.

Абай: энциклопедия / ред. Р.Н. Нұрғалиев. – Алматы: Атамұра, 1995. – 720 б.

Сәбден О. Абай және қазақ елінің болашағы. – Алматы: Типография, 2017. – 216 б.

Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1985. – 496 б.

Сейданов Қ. Науаи және Абай // Егемен Қазақстан, 24.07.2015 ж.

Абай. Сайланды қосықтары, поэмалары, қара сөзлері: Казак адебиятынан / Аударғанлар Ш. Септов, Ш. Ляпов, С-Исмаилов хам баск.]. – Нокис: Қарақалпақстан, 1990. – 236 с.

Абай ұланлари: қозоқчадан таржима / ред. Рамз. – Ташкент: Уздавнашр, 1945. – 75 б.

Ислонқулов М. Ўзбек-қозоқ адабий алоқаларига доир // Жанубий Қозоғистон, 18 февраль 2020 йил <https://nrm.uz/>; http://uza.uz/ru/society/poistine-narodnyu-poet--10-08-2019?sphrase_id=5384447

Үсен А. Абай және Шекспир. – Алматы: Раритет, 2021. – 173 б.

References

- Abaj. (1995). Enciklopediya. [Encyclopedia] Almaty: Atamura. (In Kazakh).
- Abaj ýlanlari. (1945). Kozokchadan tarzhima. [Translation from Kazakh] Tashkent: Uzdavnashr. (In Uzbek).
- Abaj. (1990) Sajlandy kosyklary, pojemalary, kara sozleri. [The book of words and poems]. Nokis:Karakalpakstan. (In Karakalpak).
- Auezov M. (1985). Zhiyrma tomdyk shygarmalar zhinagy. [20 volumes of Auezov]. Almaty: Zhazushy. (In Kazakh).
- Azamhuzhaev S. (2000). Turkiston muhtorijati: Milij-demokratik davlatchilik kurulishi tazhribasi. [Turkestan Autonomy: The Experience of National Democratic State-Building] Toshkent: Manavijat. (In Uzbek).
- Babur Zahir ad-din Muhammad. (1993). Baburnama. [Boburnoma]. Almaty: Atatek. (In Kazakh)
- Hayit B. (1995). Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi. [History of the Turkestan States' National Struggles]. Ankara: TTK. (in Turkish)
- Islomkulov M. (2020). Ўzbek-kozok adabij alokalariga doir [On Uzbek-Kazakh literary relations]. Zhanubij Kozogiston7 Retrieved from <https://nrm.uz/>; http://uza.uz/ru/society/poistine-narodnyy-poet--10-08-2019?sphrase_id=5384447 (In Uzbek).
- Jonathan Locke Hart (2017). Texts and Images in a National, Comparative, and World Context // Canadian Review of Comparative Literature. 2017. P 482-500. ISSN 1913-9659. (In English)
- Musaoğlu M. (2003). Türkçede Çeviri ve Aktarma. [Translation and Transfer in Turkish]. Bilig, Kış. Sayı 24: 1-22. ISSN 13010549 (in Turkish).
- Myrzahmetuly M. (1994). Abaj zhəne Shygys. [Abai and the East]. Almaty: Kazakstan. (In Kazakh)
- Myrzahmetuly M. (2015). Muhtar Əuezov – abajtanushy gulama. [Abai the great literary critic]. Astana: Gylym. (In Kazakh)
- Sabden O. (2017). Abaj zhane kazak elinin bolashagy. [Abay and the future of the Kazakh people]. Almaty: Tipografija. (In Kazakh)
- Sejdanov K. (2017). Nauai zhane Abaj. [Navoi and Abai]. Egemen Kazakstan, 24.07.2015 zh. (In Kazakh)
- Usen A. (2021). Abaj zhane Shekspir. [Abai and Shakespeare]. Almaty: Raritet. (In Kazakh)